

**"ORTADOĞU" KAVRAMINDAN ÖNCE: MEHMET BEHÇET'İN
"ASYA" ADLI MENSUR ŞİİRİNDEKİ GÖNDERGELER**

*BEFORE THE CONCEPT OF THE "MIDDLE EAST": REFERENCES IN
MEHMET BEHÇET'S PROSE POEM "ASYA"*

Emrah SEFEROĞLU

Sorumlu Yazar/Corresponding
Author:

Öğr. Gör. Dr., Recep Tayyip
Erdoğan Üniversitesi, Türk Dili
Bölümü, Rize, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-9164-2604

E-mail: emrah.seferoglu@erdogan.edu.tr

Geliş Tarihi/Submitted: 05.04.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 14.07.2025

Kaynak Gösterim / Citation:
Seferoğlu, Emrah (2025).
"Ortadoğu" Kavramından Önce:
Mehmet Behçet'in 'Asya' Adlı
Mensur Şiirindeki Göndergeler",
Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları.
17/34, 001-024.

<http://dx.doi.org/10.26517/ytea.593>

Öz

Mehmet Behçet Yazar'ın Matbaa-i Ahmed İhsân ve Şürekâsı tarafından 1925 yılında yayımlanan Buhûrdan adlı mensur şiir kitabındaki Asya şiiri, coğrafyanın içinde yer alan tarihi, coğrafyayı ve mitleri barındırması açısından önemlidir. Asya kıtasının tarihini, coğrafi özelliklerini, mitolojik, dini ve kültürel arkaik yapısını şiirsel üslupla aktaran Mehmet Behçet Yazar, kendi zamanından coğrafyanın tarihine, sanatına ve yaşayan halklarına göndermelerde bulunur. Şiirde, metinlerarası göndermeler vasıtasıyla yalnızca çağdaş bağlamı değil, tarihsel perspektifi, dini epistemolojik yaklaşımları, tasavvufî öğretilerin tezahürlerini, toplum ve mitoloji arasındaki diyalektiği, ayrıca coğrafyanın kültürel kodlarını içeren kavramlar çerçevesinde aidiyetin yeniden teşekkül etme süreci işlenir. Çalışmada, şiir metninin öznesi ve alımlayıcısı okur ekseninde ele alınıp mensur şiir türündeki Asya metninin göndermeleri ve varlık dünyası ortaya çıkarılacaktır. Eser, iç yapısının dilbilgisel kapsamıyla anlam katmanlarının işaret ettiği varoluş mitleriyle İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçişin tanıdığı olan şiir türünün olanaklarıyla kaleme alınarak "Ortadoğu" kavramının henüz var olmadığı Asya'yı anlatır. Çalışmada da Asya halklarından olan Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bir sanatkarın bakış açısı ekseninde, aidiyet olgusunun, coğrafyanın kültürel kodlarının oluşturduğu kolektif belleğin izi ortaya konularak bütüncül yaklaşımla metnin anlam dünyası incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Asya Mensur Şiiri, Mehmet Behçet, Ortadoğu, Osmanlı İmparatorluğu, Asya Kitası.

Abstract

Mehmet Behçet Yazar's poem "Asia," found in his prose poetry book "Buhûrdan" published by Matbaa-i Ahmed İhsân ve Şürekâsı in 1925, is significant for its incorporation of history, geography, and myths embedded within the geographical context. Mehmet Behçet Yazar, who conveys the history, geographical features, mythological, religious, and cultural archaic structure of the Asian continent in a poetic style, makes references from his contemporary era to the geography's history, art, and extant populations. In the poem, through intertextual references, not only the contemporary context but also the historical perspective, religious epistemological approaches, manifestations of Sufi teachings, the dialectic between society and mythology, as well as the process of reconstituting belonging within the framework of concepts containing the cultural codes of geography are addressed. In this study, will be examined from the perspectives of the poetic subject and the reader, revealing the referents and existential world of the prose poem "Asia." The work, with its grammatical scope of internal structure and the existential myths indicated by its layers of meaning, narrates Asia—where the concept of the "Middle East" did not yet exist—through the possibilities of the prose poem genre by a poet who witnessed the transition from Empire to Republic. This study will trace the phenomenon of belonging and the collective memory formed by the cultural codes of geography from the perspective of an artist living in the Ottoman Empire, one of the Asian peoples, and analyze the semantic world of the text with a holistic approach.

Keywords: Prose Poem Asya, Mehmet Behçet, Middle East, The Ottoman Empire, Asia.

Extended Summary

Mehmet Behçet, one of the rare artists who produced works in the prose poetry genre in Turkish literature, collected his poems under the title "Buhûrdan" with the subtitle "Fantaziler" published in 1925. This book, printed in Arabic letters, contains 4 sections and 22 prose poems-fantasies: (Buhûrdan [1st Section], Asya, Dünya Güzeli, Solgun Ay, Bir Fatiha, Onun Hayali, İstihale, Karanlık [2nd. Section], Kara Mabet, Karanlığın Tecellisi, Kara Cemaat, Kara Âyin, Güneşin Kitabından [3rd Section], Evvel Zaman İçinde [4th Section], Meçhûle, Gözler, Saçlar, Dudaklar, Alev, Temâs, Bûseler, Ses) (Seferoğlu 9).

Mehmet Behçet, who developed his writing with both a poet's identity and a statesman's perspective during the transition from the Ottoman Empire to the Turkish Republic, makes poetic references to the history of the great continent in his prose poem "Asya".

Prose poetry first appeared in literature as "prose poétique" (poetic prose) in French literature, and later as "poème en prose" with Aloysius Bertrand's (1807-1841) work "Gaspard de la Nuit" (Gaspard of the Night) published in 1842. It further gained popularity with Charles Baudelaire's "Petits Poèmes en prose" (Little Prose Poems), conceived as a section of "Spleen de Paris" (Paris Spleen) in 1869. During the Republican period, alongside this term that was used for many years, various alternative names have been proposed in recent years by certain authors, such as "poetic prose," "prose poetry," "written poems," "flat narrative poetry," "flat poetry," "poetic prose," and "poetic text." In the new edition of the "Turkish Dictionary" published by the Turkish Language Association, after defining "mensur şiir" (prose poetry), the word "şiirce" is recorded as its equivalent (Gariper 365).

In the prose poem "Asya" from Mehmet Behçet's poetry book "Buhûrdan", the poetic subject incorporates creation myths, religious and mythological symbols such as Confucius, Buddha, and Oğuz Kağan, and geographical values from the beginning of Asia's cultural history until the 1920s. References to countries like the Baghdad, Palestine, Israel, the Himalayas, and China, alongside temples, historical events, and stories and epics of ancient nations constitute the subject matter of the text.

There are no formal requirements in prose poetry. In the poem "Asya", constructed with free expression, the poetic subject designates a region in the Asian continent for each section and layers these sections with imagery.

The "forestructure" of the poem consists of 1,132 words and 14 sections. The "background structure" of the "Asya" poem, divided into 14 sections, comprises references made by the poetic subject to Asia's historical temples, events, and characters.

Mehmet Behçet Yazar's prose poem "Asya" is a multi-layered work reflecting the

intellectual and cultural approaches during the transition from the Ottoman Empire to the Republic. Written in 1920 and published in Arabic letters in 1925, this work approaches the ancient civilizations and cultural riches of the region from a poetic perspective by combining the geography, history, and mythological elements of the Asian continent.

The references in the poem "Asya", included in the work "Buhûrdan", address not only its own time but also the past, religious perception, mystical elements, individual and divine love, and the state of existence between annihilation and rebirth, examining them in the context of loss and termination from the perspective of its era.

The work presents a wide range of content, from historical and mythological figures like Confucius, Buddha, and Oğuz Kağan to the Euphrates and Tigris rivers; from geographical locations like Baghdad, China, and Palestine to the stories of ancient nations. In the context of the 1920s, Mehmet Behçet treats Asia as a center of civilization, emphasizing the concept of individual and social belonging while also shedding light on Ottoman intellectuals search for identity. In this context, the work aims to transmit not only the past but also a cultural and intellectual perspective on the modernization process of the period to future generations.

Written as a prose poem, "Asya" creates an aesthetic value through poetic language while explicating concepts of identity, belonging, and civilization by bringing together history and mythology. The creation myths, religious symbols, and regional images in the text are important for transmitting cultural continuity. At the same time, the context of the work shows how Asia was perceived through the eyes of Ottoman intellectuals in the 1920s and how this perception was shaped by a national consciousness.

The literary significance of "Asya" extends beyond its formal qualities as it represents a crucial literary intervention during the transitional period between the Ottoman Empire and the nascent Turkish Republic. Mehmet Behçet Yazar's nuanced deployment of imagery and symbolism serves as a metaphorical bridge connecting ancient Asian civilizations with contemporary sociopolitical realities. The text's intricate layering of historical references—from ancient Mesopotamian cultures to Central Asian Turkic traditions—establishes a complex genealogy of cultural heritage that challenges the predominant Eurocentric historical narratives of the era.

Moreover, the work's stylistic approach to prose poetry reflects the aesthetic transformations occurring in Turkish literature during this pivotal period, incorporating both traditional Ottoman literary conventions and modernist techniques. The author's meditation on Asia as both geographical reality and conceptual construct reveals the intellectual tensions present in early

Republican-era thinking, particularly regarding Turkey's positioning between East and West. Through its rich intertextual framework, "Asya" invites readers to contemplate the multifaceted nature of cultural identity in a rapidly changing geopolitical landscape, making it not merely a literary artifact but a sophisticated philosophical engagement with questions of belonging and heritage that continue to resonate in contemporary scholarly discourse.

GİRİŞ

Türk edebiyatında mensur şiir türünde eser veren ender sanatçılardan Mehmet Behçet, şiirlerini "Fanteziler" alt başlığıyla 1925 yılında yayımlanan "Buhûrdan" adlı kitapta toplar. Arap harfleriyle basılı olan bu kitapta 4 bölüm, 22 mensur şiir-fantezi (Buhûrdan [1. Bölüm], Asya, Dünya Güzeli, Solgun Ay, Bir Fatiha, Onun Hayali, İstihale, Karanlık [2. Bölüm], Kara Mabet, Karanlığın Tecellisi, Kara Cemaat, Kara Âyin, Güneşin Kitabından [3. Bölüm], Evvel Zaman İçinde [4. Bölüm], Meğhûle, Gözler, Saçlar, Dudaklar, Alev, Temâs, Bûseler, Ses) bulunmaktadır (Seferoğlu 9).

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde sadece şair kimliği ile değil devlet adamı kimliği ile de yazını oluşturmuş Mehmet Behçet, "Asya" mensur şiiriyle büyük kıtanın tarihine şiirsel üslupla göndermelerde bulunur.

Mensur şiir, önce Fransız edebiyatında sanatkârane nesir anlamına gelen "prose poétique" adıyla sonra "poème en prose" adıyla Aloysius Bertrand (1807-1841)'ın 1842'de yayımlanan "Gaspard de la Nuit" (Gecelerin Gaspard'ı) başlıklı eserinden itibaren literatürde yer alır. Ayrıca 1869'da Charles Baudelaire'in "Spleen de Paris" (Paris Sıkıntısı)'nın bir bölümü şeklinde kurguladığı "Petits Poèmes en prose" (Küçük Mensur Şiirler) ile de yaygınlık kazanır. Cumhuriyet döneminde ise uzun yıllar kullanılan bu kelime grubunun yanında, yakın yıllarda bazı yazarların kaleminde onun yerine "şairane nesir", "düzyazı şiir", "yazı şiirler", "düzanlatım şiiri", "düz şiir", "şiirsel düzyazı", "şiirsel metin" gibi çeşitli adlandırmalar kullanılır ve teklif edilir. Türk Dil Kurumu'nun çıkardığı "Türkçe Sözlük"ün yeni baskısında "mensur şiir" in tarifi yapıldıktan sonra karşılık olarak "şiirce" kelimesi kaydedilir (Gariper 365).

Mehmet Behçet'in "Buhûrdan" adlı şiir kitabının "Asya" adlı mensur şiirinde, şiir öznesi tarafından bütün Asya kıtasının kültür tarihinin başlangıcından 1920'ye kadarki sürecinde yer alan yaradılış mitleri, Konfüçyüs, Buda, Oğuz Kağan, gibi dinî ve mitolojik semboller ve coğrafi değerler metne taşınır. Kızıl Belde, Filistin, İsrail, Himalayalar, Çin gibi coğrafi bölgelerin yanında mabetlere, tarihî olaylara, kadim milletlerin hikâyelerine, destanlarına göndermeler metnin konusunu oluşturur.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan "Asya" başlıklı şiir, başlıkta belirtilen "Ortadoğu kavramından önce" ifadesiyle tarihsel bir bağlama yerleştirilmiştir.

"Ortadoğu kavramından önce" ifadesi, incelenen şiirin tarihsel olarak konumlandığı dönemi vurgular. Bu nedenle şiir öznesi, Ortadoğu kavramının henüz var olmadığı Asya'yı anlatır. Bu çerçevede şiir, modern bir siyasi-coğrafi terim olan "Ortadoğu" kavramı ortaya çıkmadan önceki kadim Asya'yı ve onun kültürel-tarihsel dokusunu ele almaktadır.

İncelemenin metodolojik çerçevesini oluşturan "ön yapı" ve "arka yapı", "anlam tabakası", "hatırlayım eksen" gibi kavramlar, şiir analizinin teorik zeminini oluşturmaktadır. "Ön yapı", şiirin dilsel görünümünü, biçimsel özelliklerini ve söz dizimsel yapısını; "arka yapı" ise dilsel unsurların arkasındaki tarihsel, kültürel ve felsefi göndermeleri kapsamaktadır. "Anlam tabakası" kavramı, şiirdeki anlamın tek katmanlı değil, birbiriyle ilişkili çoklu katmanlar halinde nasıl inşa edildiğini incelemeye olanak tanırken; "hatırlayım eksen" şiirde tarihsel hafızanın ve kolektif belleğin nasıl canlandırıldığını, geçmişin şimdiye nasıl taşındığını analiz etmeyi sağlayan kuramsal bir araçtır. Bu kavramsal çerçeve, "Asya" şiirindeki tarihsel derinliği ve kadim Asya'nın modern "Ortadoğu" algısından önceki kültürel zenginliğini sistematik bir biçimde değerlendirmeye imkân vermektedir.

Mensur şiirde herhangi bir şekilsel zorunluluk yoktur. Serbest anlatım ile kurgulanan "Asya" adlı şiirde, şiir öznesi her bölüm için Asya kıtasında bir bölge belirler ve bu bölümleri imgelerle katmanlaştırır.

"Asya" Şiirinden Asya Kıtasına Dair Göndergeler

Şiirin "ön yapı"sını 1132 kelime, 14 bölüm oluşturur. 14 bölüme ayrılan Asya şiirinin "arka yapısı"nı ise şiir öznesinin Asya'nın tarihî mabetlerine, olaylarına, karakterlerine yaptığı göndergeler oluşturur.

Birinci bölümde şiir öznesi Bağdat'tadır ve Babil'in Asma Bahçeleri, Fırat Nehri, Semiramis arasındaki bağıntıya gönderme yapar:

Bâbil'in asılı çiçekleri Fırat'ın gümüşlerinde erirken renkli kokular, gildân (kilden) mabetlerinin buhûrdânlarını yakar.

İlâhî bahçelerin misk ve anber kokan gölgeleri, kuş tüyünden yelpâzeler kadar serindir.

Bu renk ikliminin bir tanecik yaratanını mı arıyorsun! İpekli hamağına uzanmış Semiramis'in baygın hayâlini düşün (Yazar 22).

Babil'in Asma Bahçeleri, Antik Dünya'nın Yedi Harikası'ndan biri olarak kabul edilen efsanevi bir yapıdır. Babil, günümüz Irak'ının bulunduğu bölgede yer alır ve Asma Bahçeleri'nin, özellikle kral II. Nabukadnezar döneminde inşa edildiği düşünülmektedir. Efsaneye göre, bu bahçeler kralın Medya prensesi Amytis için inşa edilmiştir; çünkü prenses, doğduğu yer olan yeşil dağlık alanları özlemiştir. Bahçelerin teraslarının, su yollarıyla ve çeşitli bitkilerle dolu olduğu anlatılmaktadır. Ancak, tarihi belgelerde kesin bir kanıt bulunmadığından, "Asma Bahçeleri"nin varlığı hâlâ tartışmalıdır (Konyar 52-53).

Şiirde de geçen Fırat Nehri, antik Mezopotamya'nın en önemli nehirlerinden biridir ve bu bölge, tarım ve medeniyetin gelişimine büyük katkı sağlar. Fırat, Babil'in de içinde bulunduğu Mezopotamya uygarlıklarının gelişmesi için hayati bir su kaynağıdır. Tarımsal faaliyetler ve sulama için kullanılması, bölgenin verimliliğini artırır. Semiramis ise, efsanevi bir kraliçe olarak bilinir. Genellikle, II. Nabukadnezar'ın eşi veya daha önceki bir lider olarak tasvir edilir. Anlatılara göre, Semiramis, Babil'in büyük projelerinde etkili bir rol oynar ve Asma Bahçeleri ile ilişkilendirilir. Ancak, tarihsel olarak Semiramis'in gerçek yaşamı hakkında net bilgiler bulunmamaktadır; çoğu anlatı efsanevi unsurlar içermektedir. Bu unsurlar bir araya geldiğinde, Babil, Fırat Nehri ve Semiramis, antik uygarlıkların kültürel ve tarihi zenginliklerini temsil eden önemli figürlerdir (Konyar 47).

İkinci bölümün anlam tabakasında şiir öznesi Dicle Nehri, Ninova, Ninos isimlerini odağına alır:

Dicle'nin altın sâhillerinde dört bin senenin hâtıralarıyla uyuyan kızıl bir belde var ki her zerresi bedbaht bir esîrin medfenidir.

Zavallı Ninos!

Kim derdi ki sen de o büyük aşkının esîri olacak ve sevdiğin Ninova'nın hûnîn kumlarında sen de bir gül gibi solacaksın (Yazar 23).

Bağdat, Dicle Nehri'nin altın sahillerinde yer alan ve dört bin yıllık bir tarihe sahip olan bir şehirdir. Bu şehir, büyük bir kültür, tercüme ve bilim merkezi olarak önem taşır. Bağdat, Hanefi ve Hanbeli mezheplerinin doğum yeri olmasının yanı sıra, birçok kültürel faaliyetin de merkezidir. İçinde Beytülhikme gibi tercüme merkezleri ve Mansur Camii gibi eğitim kurumları barındırır. Burada, çok sayıda kitapçı, şair ve tarihçi bulunur; bu da şehrin zengin kültürel yapısını gözler önüne serer. Hatib el-Bağdadi'nin "Tarihi Bağdad" adlı eseri bu konularda geniş bilgi sunar. Bağdat'tan çıkan önemli şahsiyetler arasında Maruf-ı Kerhi, Cüneyd-i Bağdadi, Seri es-Sakatı, İbnü's Semmak, Haris el-Muhasibi, Ebu'l-Hüseyn en-Nuri ve Ebu Said el-Harraz sayılabilir. Ayrıca, büyük âşık Hallac-ı Mansur ve mutasavvıf Abdülkadir Geylani gibi figürler de öğretilerini bu şehirden yaymışlardır ve burada defnedilmişlerdir. Kisai, Zemaşşeri ve el-Cahiz gibi ünlü dilbilgisi uzmanları da Bağdat'ta yetişmiştir. Evliya Çelebi, Bağdat'a olan hayranlığını dile getirirken, bu şehri "Bağdad-ı Behistebad" olarak nitelendirir (Karavelioğlu 233). Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"sinde Bağdat, en sık bahsettiği şehirler arasında yer alır:

Geçmiş çok eskilere dayanan bu şehir eski zamanlardan beri bilginlerin toplandığı, faziletli kimselerin çıktığı, salihlerin ve velilerin yaşadığı bir yerdir. Buranın bilginleri acayip ilimlerde mahir ve pek çok bilim dallarında mümeyyizdirler. Çocukları ve gençleri anlayış bakımından kuvvetli ve zeki tabiatlı olup bu bakımdan pek çok muteber kitapları hıfz etmişlerdir. Bağdat'ın şairleri, yazarları ve musannifleri sayısız çokluktur. Havası ve suyu

latif olduğundan insanları uzun ömürlü olurlar. Halkı cömerttir ve nimetleri zengin olsun fakir olsun herkese mebzuldür (Evliya Çelebi-Seyahatname akt. Karavelioğlu, 233-234).

Osmanlı şairlerinin biyografilerini kaydeden tezkirelere bakıldığında Bağdatlı 35 şairin olduğu görülür. Bağdat bölgesinde yetişen şairler hakkında Hatibl'nin hususi bir tezkiresi vardır. Şefkat, Ruhi, Fuzull, Fazll, Ahdi, Murad (Ahdi'nin küçük kardeşi), Rindi (Ahdi'nin amcasının oğlu), Leyla ve Mecnun mesnevisi sahibi Zamiri bunlardan bazılarıdır (Karavelioğlu 238). Yüzlerce şiir ve edebi metinde bu kadar geniş bir yelpazede anlatılan şehir sayısı oldukça azdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'dan sonra, en çok atıfta bulunulan şehirler arasında Şam, Halep ve Mısır'ın yanı sıra Bağdat'ın da özel bir yeri olduğu açıktır. Bu şehirler, tarihi ve kültürel derinlikleriyle edebiyatın önemli unsurlarını oluşturmuşlardır. Bu bağlamda birinci bölümün Bağdat ile başlatılması şiir öznesinin, Asya'nın tarihi ile ilgili başlangıç noktasını da gösterir.

Şiirde geçen Asur'un başkenti olan Ninova, Bağdat gibi zengin bir kültürel ve tarihi geçmişe sahiptir. Şehir, özellikle kralların ve tanrıların efsaneleriyle anılmaktadır. Ninos, Ninova'nın kurucusu veya efsanevi bir kralı olarak anılır. Ninos'un eşi Semiramis de efsanede önemli bir figürdür. Semiramis, hem Ninos'un partneri hem de onun ölümünden sonra Ninova'ya hâkim olan ve şehirde büyük projelere imza atan güçlü bir kraliçedir. Semiramis, cesareti ve zekâsı ile tanınır ve Babil'in Asma Bahçeleri gibi büyük yapıların inşası ile ilişkilendirilir. Şehir, Ninos'un yönetiminde hızla büyür ve gelişir. Efsanelerde, Ninos'un hikâyesi, kahramanlık, aşk, savaş, intikam ve efsane ile gerçeklik arasında gidip gelen anlatılar içerir. Ninos'un savaşları ve zorlukları, halkı üzerinde derin bir etki bırakır ve onu ölümsüzleştiren destanlar yaratır (Erten 94-95). Kral Ninos'un efsanesi, antik Asur kültürü ve mitolojisi hakkında önemli bilgiler sunar ve bu hikâye, tarih boyunca "Asya" şiirinde olduğu gibi birçok sanat ve edebi eserin ilham kaynağıdır.

Şiir öznesi üçüncü bölümün anlamsal tabakasında Dicle ve Fırat kıyılarından Doğu Akdeniz kıyı şehri olan Finike'ye geçer:

Tir ve Sidon'un bahçelerinde bayıltıcı bir portakal kokusu dağılırken Astarte'nin mukaddes heykeli önünde yalvarmadın mı ey Finike'nin mütevekkil çocuğu! Akdeniz'in dalgalarına atılmadan evvel git de o ilâhenin ayakları ucunda, diz çökerek tesellî nûru al (Yazar 23-24).

Tir/Tyre (Lübnan-Sur) ve Sidon/Sidon (Lübnan-Sayda), Fenike şehirleri olarak bilinir ve her ikisinin de mitolojik ve tarihi bağlamda önemli bir yeri vardır. Fenike, Doğu Akdeniz'de bulunan bir uygarlık olarak denizcilik, ticaret ve kültür alanlarında etkili olur ve antik mitolojilerde iz bırakır.

Tir (Tyre), Fenike'nin en önemli ve güçlü şehir devletlerinden biridir. Yunan mitolojisine ait Europa Efsanesi'nde, Europa, Tir kralı Agenor'un kızıdır. Zeus,

Europa'ya âşık olur ve onu bir boğa kılığına girerek kaçıır. Europa'nın ismi daha sonra Avrupa kıtasına verilir. "Melqart Efsanesi'nde, Tir'in koruyucu tanrısı Melqart, Fenike panteonunda önemli bir yere sahiptir. Melqart", genellikle Fenike'nin Herkül'ü olarak kabul edilir. Melqart, denizcilik ve ticaretle uğraşan Fenikeliler için önemli bir figürdür. Ona adanan ritüeller ve tapınaklar, Fenikelilerin deniz aşırı kolonilerinde de mevcuttur (Moscato 56).

Sidon, Fenike'nin en eski ve önemli şehirlerinden biridir. Sidon, özellikle cam üretimi ve zanaatkarlık alanındaki başarılarıyla bilinir. Kadmos Efsanesi'nde; Sidon Kralı Agenor'un oğlu Kadmos, kız kardeşi Europa'nın kaçırılmasının ardından onu aramak için yola çıkar. Ancak Europa'yı bulamaz ve sonunda Yunanistan'a yerleşir. Kadmos, Yunan mitolojisinde Thebai şehrini kuran kişi olarak bilinir ve Yunan alfabesinin Fenike alfabesinden türetilmesine katkı sağladığı düşünülür (Akurgal 215).

Habeşistan efsanelerinde Belkis, Makeda ismiyle anılır ve bu hikâyeler, özellikle Kebra Negast (Kralların Şanı) adlı metinde detaylı biçimde yer alır. Bu metin, Belkis'in Süleyman tarafından baştan çıkarıldığını ve bu birliktelikten ilk Habeş Kralı I. Menelik'in doğduğunu aktarır. Habeş kraliyet ailesi, soylarını Süleyman ve Makeda'ya dayandırarak meşruiyetlerini tarihsel ve dini bir zemine oturtmaya çalışır (Tankut 63). Ayrıca Fenikeliler tarım ve ticaretle uğraşan bir toplum olduklarından, bereket tanrılarına tapınılır ve doğanın kutsallığına inanılırdı. Bu nedenle Tir ve Sidon'daki bahçeler, doğanın bereketi ve tanrılara adanan kutsal alanlar olarak görülür. Özellikle Astarte ve Adonis gibi tanrılarla ilgili mitolojik temalarda bahçeler, doğurganlık ve yaşam döngüsü ile ilişkilendirilir (Karageorghis 78). Bu iki şehir, şiir öznesi tarafından bilinçli bir şekilde kurgulanır. Çünkü Dicle ve Fırat'tan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan seslenen şiir öznesi, hem tarihi hem de mitolojik açıdan Avrupa ve Akdeniz dünyasında derin izler bırakan bu şehirleri, çeşitli efsanelerle harmanlayarak Batı medeniyetinin kurucu öğelerini ve efsanelerini metne dâhil eder.

Şiirde geçen "Finike'nin mütevekkil çocuğu! Akdeniz'in dalgalarına atılmadan evvel git de o ilâhenin ayakları ucunda, diz çökerek tesellî nûru al." (Yazar, 23) ibaresi, parada resmi olan Astarte'yi ve dolayısıyla maddeci olan bireyleri ifade eder. Çünkü Demir Çağı'nda Astarte'nin tapındığı başlıca merkezler, Fenike şehir devletleri olan Sidon, Tyre ve Byblos'tur. Sidon'dan gelen paralar üzerinde Astarte'yi temsil eden bir taş olan kürenin görüldüğü bir araba tasvir edilir. "Sidonia", genellikle bir kadirmanın pruvasında dururken, sağ eli uzanmış şekilde öne doğru eğilmiş olarak gösterilir (Moscato 120).

Asterte, Sidon'da Eşmun ile bir tapınağı paylaşır. Beyrut'tan gelen paralar, Poseidon, Astarte ve Eşmun'un birlikte tapınıldığını gösterir (Buttrick 275). Bu paraların bir örneği şu şekildedir:

Şekil 1. "Byblos Abd'astart I" (Fenike Parası) 14 Haziran 2024, www.coinarchives.com

Yukarıda örneklenen Fenike parası, yaklaşık M.S. 365-352 yıllarına aittir ve 27 mm, 25.01 g. ölçülerindedir. Şekilde Fenike kadırgası dalgaların üzerinde sol yelken açar. Fenike karakterleriyle Pers kralı ve araba sürücüsü, sol arkasında da hizmetçi, kült esasını ve adak vazosunu tutar. Şiirdeki göndergeler ve paradaki semboller bu bağlamda eşleşir.

Şiir öznesi, dördüncü bölümün anlamsal tabakasında Filistin ve Mısır bölgesine geçerek Hz. İsa'nın doğumuna ve Hz. Yusuf'un peygamberlik emarelerine göndermede bulunur:

Filistin'in mor semâsında ayla güneş, Kenan'ın en güzel çobanına diz çöktü.

On bir yıldız var ki âteş böceğinden bir hâle ördüler...

Bugünün çobanında Zeliha'nın âteşi yanmamıştı...

Yarınki Mısır'ın Azîz'inde dünkü çoban rûhunun silinmediği gibi... (Yazar 23).

Filistin'de Kenan'ın en güzel çobanı Hz. İsa'dır. Yusuf Suresi dördüncü, beşinci ve altıncı ayetlerde Yusuf peygamberin gördüğü "on bir yıldız, güneş ve ay" şiirdeki anlam katmanını imleyen şekilde şu şekildedir:

Hani bir zaman Yûsuf, babasına: "Babacığım! Şüphesiz ben on bir yıldız, güneş ve ay'ı gördüm; onları bana boyun eğip teslimiyet gösterirlerken gördüm" demişti.

Babası: "Yavrucuğum! Gördüğünü kardeşlerine anlatma. Sonra sana bir tuzak kurarlar. Şüphesiz şeytan insan için apaçık bir düşmandır. Ve işte böyle, Rabbin seni seçecek ve sana olayların/sözlerin ilk anlamlarının ne olduğuna dair bilgiler öğretecek. Bundan önceki iki atana; İbrâhîm'e ve İshâk'a tamamladığı gibi, nimetini sana ve Ya'kûb soyuna tamamlayacaktır. Şüphesiz ki, Rabbin çok iyi bilendir, en iyi yasa koyan, bozulmayı iyi engelleyen/sağlam yapandır" dedi. Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde soranlar/isteyenler için nice âlâmetler/göstergeler vardır (Kur'an-ı Kerim, Yusuf Suresi 4-7).

Yusuf kıssası, Yusuf'un gördüğü bir görüntüyü babasına anlattığı bu ayetle başlamaktadır. On bir Yıldız'ın, Güneş'in ve Ay'ın kendisine secde ettiği [teslim olup emrine girdiği] şeklindeki bu "görüntü", uykuda görülen bir rüya olmayıp

Yusuf'un uyanıkken gördüğü bir görüntüdür. Bu husus, ayette "raeytü [gördüm]" fiilinin iki kez kullanılması suretiyle vurgulanır. Yani Yusuf, gördüklerini uykuda değil de uyanıkken gördüğünü "Babacığım, şüphesiz ben, on bir Yıldız'ı, Güneş'i ve Ay'ı gördüm; onları bana secde ederken [boyun eğerken] gördüm" diyerek bilinci vurgular (Harman 1-5). Şiir öznesi bu bölümle birlikte Asya'daki peygamberlerin tarihlerine hatırlatmalar yapar.

Şiir öznesi beşinci bölümünün anlam tabakasında, Hz. Musa'nın peygamberlik mucizelerini aktarır:

Tûr zirvelerinde İlâhî bir ışık yandı... İsrâil'in büyük halaskârı gönlündekini aramaya gidiyordu...

Zavallı kavim!

Altın heykelini artık kır, târîhin kutsî kıssalarını yaşıyorsun. Bırak Şerîa vâdîlerinde Yahova'nın sesi duyulsun... (Yazar, 24).

Yehova, Yahudilikte Tanrı'nın özel ismidir. Yahudilere göre Yehova, Hz. Musa'ya Sina Dağı'nda vahiy gönderir ve On Emir'i verir. Hz. Musa, bu emirleri Yahudi halkına tebliğ ederek Yehova'nın yol göstericiliğini sağlar. 1920 yılına ait şiirde, Kudüs'teki Osmanlı hâkimiyeti 1917'de İngilizlere geçer. Şiir Kudüs'ün İngilizlere geçmesinden kısa bir süre yazılır. Dolayısıyla geçmiş büyük tarih, eserin yazma zamanına taşınır. Şiir öznesi altın heykelden bahsederek Kur'an-ı Kerim ve Tevrat'ta da geçen Hz. Musa, Sâmirî, altın buzağı hadiselerine göndermede bulunur: Kur'an-ı Kerim'de Sâmirî adı, İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıkışı sonrasında yaşanan olaylarla bağlantılı olarak Tâhâ sûresinde birkaç kez geçmektedir. Allah, Hz. Mûsâ'ya kavminin Sâmirî tarafından saptırıldığını bildirir (Kur'an-ı Kerim, Tâhâ Suresi 20/85). Bunun üzerine Mûsâ, halkına verdikleri sözden neden döndüklerini ve altın buzağıyı ilâh edindiklerini sorar. Kavmi ise bu davranışın sorumlusu olarak Sâmirî'yi işaret eder (Kur'an-ı Kerim, Tâhâ Suresi, 20/87-88). Ayetlerde, Hz. Mûsâ'nın Tûr'da Allah ile konuşmaya gittiği sırada (Kur'an-ı Kerim, A'râf Suresi, 7/142-143), Sâmirî'nin, İsrâiloğulları'nı Mısırlılardan aldıkları ziynet eşyalarını kullanarak buzağı şeklinde bir put yapmaya ve buna tapmaya ikna ettiği ifade edilir. Mûsâ, dönüşünde Sâmirî'ye bu davranışının sebebini sorar (Kur'an-ı Kerim, Tâhâ Suresi, 20/95). Sâmirî ise "Ben onların görmediklerini gördüm; elçinin (Mûsâ) öğretilerinden bir tutam alıp fırlattım. Nefsim beni böyle yapmaya sevk etti" şeklinde cevap verir (Kur'an-ı Kerim, Tâhâ Suresi, 20/96). Bunun üzerine Mûsâ, Sâmirî'ye beddua ederek, onun hayatı boyunca "Bana dokunmayın!" (Kur'an-ı Kerim, Tâhâ Suresi, 20/97) diyeceği ve kaçamayacağı bir ceza günüyle karşılaşacağı bir yaşam süreceğini bildirir.

Kur'an'ın diğer bölümlerinde de İsrâiloğulları'nın buzağıya tapmalarına atıfta bulunulur (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2.51, 54, 92, 93; Nisâ 4.153; A'râf 7.148, 152) ve bu davranışları kınanır. Ancak bu bölümlerde Sâmirî'den söz edilmez. Zemahşerî, Sâmirî'nin ismini "Mûsâ b. Zafer" olarak kaydeder (Zemahşerî 549). Fahreddin er-Râzî ise İbn Abbas'tan onun Kirmanlı olduğu yönünde bir rivayeti aktarır

(Râzî 87). Zeccâc ve Atâ'nın İbn Abbas'tan naklettiği başka bir görüşe göre Sâmirî, Hz. Mûsâ'nın komşusu olan ve iman ederek Mısır'dan çıkan bir Kıpti'dir. Buna karşın âlimlerin çoğu, Sâmirî'yi İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerinden ve Sâmira kabilesinden biri olarak görür. Taberî'ye göre ise Sâmirî, denizi geçtikten sonra münafık olan bir Allah düşmanıdır (Taberî 206). Zemahşerî ayrıca, onun ineğe tapan bir topluluktan geldiğini ve münafıklardan biri olduğunu ifade eder (Zemahşerî 549). Bu bilgiler doğrultusunda, Rippin'in "Sâmirî'nin Yahudi ve Hristiyan geleneklerinde bilinen Sâmirîler'den olduğu konusunda İslam geleneğinde bir şüphe yoktur" (Rippin 1046) şeklindeki görüşünün Sâmirî'nin aidiyeti hakkındaki gerçeği tam olarak yansıtmadığı anlaşılmaktadır.

Sâmirî kıssasının bir benzeri, Tevrat'ın "Çıkış" kitabında (32. bölüm) yer almakta, ancak burada Sâmirî ismi geçmemektedir. Her iki kaynakta da İsrâiloğulları'nın ziynet eşyalarından yapılan buzağı heykeline taptıkları anlatılmaktadır. Ancak Kur'an ile Tevrat arasında iki temel fark bulunmaktadır. Kur'an'da buzağının ses çıkarma (İhvâr) özelliği vurgulanırken, Tevrat'ta bu özellik yer almaz. Ayrıca Kur'an heykelin Sâmirî tarafından yapıldığını belirtirken, Tevrat'a göre buzağı heykeli Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hârûn tarafından yapılmıştır. Bununla birlikte, Kur'an'a göre Hârûn bu heykelin yapımında herhangi bir rol almamış, aksine bu durumun bir imtihan olduğunu belirterek halkı buzağıya tapmaktan alıkoymaya çalışmıştır (Kur'an-ı Kerim, Tâhâ 20.90–94). Bu kıssa, hem Kur'an hem Tevrat'ta yer alan ortak unsurların vurgulanmasıyla dinî ve kültürel anlatıların etkileşimini farklı yorumlarla ortaya koymaktadır. Kutsal imgelerin bu şekildeki görünümü, Asya kıtasının kadim kolektif bilinçaltını örnekleyen bir sembolik sistem sunmaktadır (Harman 1–5).

Şiir öznesi altıncı bölümünün anlam tabakasında, "Oğuz Kağan Destanı" ile Türklerin Asya'ya yayılışının mitsel hikâyesine göndermede bulunur:

Ayla yıldız gülümserken gün doğmuş ve gök aydınlanmıştı.

Büyük Kaan'ın önünde dağ ve deniz diz çöktü. Sonra altı şehzâde hep birden altın okları aramaya gittiler...

Büyük Kaan yaşaran gözleriyle şehzâdelerinin izlerini gözledi.

Ve "Ey ulu Tanrım! Asya'nın altı bucağı onların olsun" diye yalvardı...(Yazar 24).

Uygurca yazılı destanda zikredilen Oğuz Kağan'ın faaliyetleri, hâkimiyet düşüncesi ve ortaya koyduğu töre asırlarca Türk toplumunun zihninde yer bulur. Çünkü destanda Oğuz Kağan, yaptığı evlilikler sonrası 6 (altı) erkek çocuk sahibi olur ve ölümünden önce hâkimiyet hakkını oğulları arasında paylaştırır. Bu durum destanda şu şekilde nakledilir:

Oğuz Çocukları; Kün, Ay ve Yultuz, doğu tarafına sizler gidin –dedi. Kök, Tağ ve Tengiz, sizler de batı tarafına gidin dedi. Kün, Ay ve Yultuz çok av ve çok kuş avladıktan sonra yolda bir altın yay buldular; onu aldılar ve babalarına

verdiler. Oğuz Kağan sevindi, güldü, yayı üçe böldü ve; Ey büyük (oğullarım), yay sizlerin olsun; yay gibi okları göğe kadar atın –dedi. Kök, Tağ ve Tengiz çok av ve çok kuş avladıktan sonra, yolda üç gümüş ok buldular; aldılar ve babalarına verdiler. Oğuz Kağan sevindi, güldü, okları üçe üleştirdi ve; Ey küçük oğullarım oklar sizlerin olsun. Yay oku attı; sizler de ok gibi olun –dedi Oğuz kağan büyük kurultay topladı. Maiyetini ve halkını çağırttı. Oğuz kağan sağ yanına Buzuklar oturdu: sol yanda Üç Oklar" oturdu (Bang ve Rahmeti 31-33).

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un ilk üç oğlunu doğuya göndermesi ve bu oğulların altın yayı bulması, destanın doğuyu batıya ve yayı oka göre üstün gördüğüne işaret eder. Türk tarihinde, doğu yönü genellikle batıya kıyasla daha üstün bir konumda değerlendirilmiştir. Türk devletlerinde, merkezi unsurlar ve esas halk kitleleri çoğunlukla doğu yönünde yer almıştır. Destanda yayın büyük oğullar tarafından bulunması ve hâkimiyet sembolü olarak onlara verilmesi, Türk tarihinde yayın hâkimiyet göstergesi olarak kullanılmasıyla örtüşmektedir (Kafesoğlu 47).

Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın büyük oğulları olan Kün (Güneş), Ay ve Yultuz'u (Yıldız), diğer oğulları Kök (Gök), Tağ (Dağ) ve Tengiz'den (Deniz) üstün tutması, astral unsurların dünyaya ait unsurlardan daha üstün görüldüğünü yansıtır. Bu üstünlük, cihan hâkimiyeti fikrini benimseyen Oğuz'un kozmolojik anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. Destanda, önce Oğuz'un varlığının, ardından Güneş, Ay ve Yıldız'ın, daha sonra ise Gök, Dağ ve Deniz'in zikredilmesi, Türklerin kozmogoni anlayışına uygun bir sıralamayı ortaya koyar. Ercilasun'un çalışmaları da bu fikri destekler. Ona göre, Oğuz Kağan Destanı Türk kozmogonisine dair önemli deliller barındırır. Destanda yaratılış sırasına dair bir düzen bulunur: Önce kişi, ardından yıldızlar âlemi ve son olarak yeryüzü yaratılmıştır (Ercilasun 110-111). Bu bilgiler doğrultusunda, şiirin beşinci bölümünde Türklerin bilinen destanı Oğuz Kağan Destanı'na yapılan göndermeler, şiir öznesinin destanla uyumlu bir anlam tabakası oluşturduğunu ve bu tabakanın Türk kozmogonisine dayalı bir anlam dünyası sunduğunu gösterir.

Şiir öznesi yedinci bölümünün anlam tabakasında, Hz. Davut ve ilahilerine, peygamberlik emarelerine göndermede bulunur:

Mezamir'in ılık nefesleri, mukaddes evde gönülleri tutuşturdu. Hevâ-perest sultân semâvî misâfirini bekliyor...

Uzak iklimlerden aşan Belkıs, sedirden yapılmış taht önünde en sonra diz üstü geldi.

Zavallı mağrûr hâkime!

Sen esrârengiz aşkının mahkûmu mu olacaktın? (Yazar 24)

Kubbealtı Lugatî'ne göre "mezâmir", Arapça mezmûr ("nağme ile okunan kitap,

Zebur”) ve mizmār (“kamış, kaval”) kelimelerinin çoğuludur. Bu terim, Hz. Dâvud’a vahyedilen Zebur’un ilâhî tarzda okunan sûrelerini ifade eder. Mezâmîr, aynı zamanda Hz. Dâvud’un kullandığı mizmār adlı bir müzik aleti eşliğinde söylenen İbrânî şiirlerini de içerir (Kubbealtı Lugatı). Dâvud’un bu ilahîleri, hem dinî vecibelerin aktarımı hem de estetik bir ifade aracı olarak İbrânî kültüründe önemli bir yere sahiptir. Nihad Sami Banarlı’ya göre, bu ilahîlerin “mezâmîr” olarak adlandırılması, bu dinî şiirlerin mizmār ile icra edilmesinden kaynaklanır (Banarlı 264).

Şiir öznesi, Hz. Dâvud’un mezâmîrinden sonra dört semavî dinde de yeri olan Saba Melikesi Belkıs’a (Makeda, Nikaule, Lilith veya Nicaula) odaklanır. Belkıs’ın hikâyesi, özellikle Kur’an’ın Neml Sûresi 22–44. ayetlerinde ve diğer İslamî kaynaklarda detaylı bir şekilde anlatılır. Belkıs, Hz. Süleyman’a cinler aracılığıyla getirtilir, tahtını terk eder ve tek tanrıya inanır. Bu dönüşüm, yalnızca bir aşk hikâyesi değil, aynı zamanda hakikatin kabulü ve tevhid inancına yöneliş olarak görülür (Harman 57).

Belkıs ve Hz. Süleyman bağıntısında, Kitâb-ı Mukaddes’te (1. Krallar 10:1-13; 2. Tarihler 9:1-12), Saba Kraliçesi Belkıs’ın İsrail Kralı Süleyman’ın bilgeliğini test etmek amacıyla bol miktarda baharat, altın ve değerli taşlardan oluşan hediyelerle Kudüs’e geldiği aktarılmaktadır. Kraliçe, Süleyman’ın bilgeliği ve serveti karşısında hayrete düşer ve Süleyman’ın Tanrısına dua eder. Bunun üzerine Süleyman, ona hediyelerle karşılık verir ve “ne isterse alabileceğini” söyler. Metindeki tasvirlerle göre, Belkıs zenginliğiyle tanınmakta ve Süleyman’a 4,5 ton altın hediye getirmiştir (Kitab-ı Mukaddes 10:10). Bu hikâye, yalnızca fiili bir karşılaşmayı değil, aynı zamanda bilgeliğin, anlayışın ve inancın sınıandığı derin bir metafizik anlatıyı simgelemektedir. Süleyman ve Belkıs anlatısı, antik İsrail ve çevre kültürlerinin kutsal metinlerinde bilgeliği ve tanrısal düzeni belirginleştirmek amacıyla kullanılmıştır (Josephus 127). Ayrıca, bu hikâyenin farklı gelenekler ve medeniyetler arasında bir köprü işlevi gördüğü ve Süleyman’ın bilgeliğini, Tanrı’ya bağlılığını ve evrensel egemenliğini yücelttiği de değerlendirilmektedir (Josephus 135).

Belkıs’ın mitolojik ve tarihî perspektiflerinde, Targumlar ve Yahudi efsanelerinde, Saba Melikesi Belkıs mitolojik bir derinlik kazandırılarak ele alınır. Bu efsaneler, Belkıs’ı yalnızca bir kraliçe olarak değil, aynı zamanda çeşitli sınavlardan geçirilen ve bu testler aracılığıyla bilgeliği ve karakteri simgelenen bir figür olarak sunar (Duchesne-Guillemin 187; Ginzberg 184-186). Bazı anlatımlarda ise, Belkıs’ın adı, kadın figürlerin mitolojideki çok yönlü rollerine odaklanılarak, “Lilith” ile özdeşleştirilir (Patai 235-237). Bu tür hikâyelerde Belkıs’ın anlatısı, daha fazla efsanevi unsurlar barındırır ve kadın figürlerinin mitolojik anlatılardaki rollerine ilişkin önemli bir perspektif sunar. Özellikle Yahudi efsanelerindeki bu bağlam, mitolojik kadın kahraman figürlerinin ahlak, bilgelik ve şahsiyet gibi kavramları yeniden biçimlendirdiğini göstermektedir (Ginzberg 186).

Yahudi, Hristiyan ve İslamî geleneklerdeki anlatılar, Belkıs'ı bir kültürlerarası figür olarak merkezî bir konuma yerleştirir. Bu bağlamda, onun hikâyesi, insanlık tarihindeki ortak değerlerin, inançların ve estetik arayışların güçlü bir sembolü olarak okunabilir. Aynı zamanda Belkıs, İslam tefsirlerinde ve halk anlatılarında farklı biçimlerde yorumlanır. Onun, güneşin kız kardeşi olduğu veya bir cin ile insanın kızı olarak tasvir edilmesi, mitolojik ve alegorik anlatımlara zemin oluşturur. Böylece Belkıs'ın hikâyesi, şiirin anlam tabakasını derinleştirerek dinî ve kültürel anlatılar arasında güçlü bir bağ kurar.

Şiir öznesi sekizinci bölümünün anlam tabakasında, Himalaya, Gautama, Nirvana ve Buda'dan bahsederek dünyadakilerin artık Nirvana'ya ulaşamadıklarını söyler böylece Asya'nın Osmanlı İmparatorluğundan uzak bölgelerinin tarihine, dinî inançlarına göndermede bulunur:

Himalaya eteklerinde Buda'nın mabedine artık Gautama giriyor.

Milyonların gönlünde hayât bir demet ıstıraba döndü. Neredesin ey Nirvana!

Yeter, bu kara hayâtın son şulesini söndürmez misin? (Yazar 25).

Buda, Gautama Siddhartha'nın unvanıdır ve Budizm dininin kurucusudur. "Buda", "uyanmış" veya "aydınlanmış" anlamına gelir. Gautama Siddhartha, M.Ö. 5. yüzyıl civarında yaşadığı kabul edilen bir Hint prensidir ve yaşamı boyunca acının kökenlerini araştırarak nihayetinde aydınlanmaya ulaşmıştır (Gombrich 34). Nirvana ise, Budizm'de aydınlanma durumunu veya varoluş çemberinin sona ermesini temsil eden bir terimdir. Nirvana, acı ve ıstıraptan kurtuluş anlamına gelir; kişinin arzularından ve dünyevi bağlarından sıyrılarak hakikati anlaması ve içsel huzura ulaşması olarak tanımlanır. Gautama Buda, aydınlanma yolunu göstererek insanlara Nirvana'ya ulaşmaları için rehberlik etmiştir. Bu üç terim arasında derin bir ilişki vardır: Buda, Nirvana'ya giden yolu gösteren bir figürdür. Bölümde geçen "hayatın son şulesi" ise Budizm'e göre Nirvana'nın karşıtı olan Samsara, yani "Dünya"dır. Budizm'de Samsara, fiziksel ve psikolojik varoluşun tüm evreni; zaman, mekân, madde, düşünce, duygu, irade, algı, karma ve benzeri anlamlarını kapsar (Harvey 45). "Duran oluş" anlamına gelen Nirvana, etimolojik olarak "nir" köküyle (olumsuz anlamına gelen "not") ve "vana" kelimesiyle (üfleme çabası) ilişkilendirilir. Nirvana, tekrar tekrar yakılmadığı takdirde sönen demirci ateşine atıfta bulunularak "ateşlerin sönmesi" olarak tanımlanır. Açgözlülük, nefret ve yanılsama bu ateşi simgeler (Gethin 82). Bu nedenle bazı eleştirmenler, Nirvana'yı bir tür intihar, kendini yok etme veya tam nihilizm olarak yanlış bir şekilde değerlendirmişlerdir.

Şiir öznesi dokuzuncu bölümünün anlam tabakasında Çin bölgesindedir ve Konfüçyüs, Çin seddi, Tibet rahibinin hikâyesine göndermelerde bulunur:

Sarıların Pagud'unda mukaddes mumlar yandı.

Konfüçyü'nün heykeli önünde sedd-i Çin'in ak saçlı râhibi rûh teslim ediyordu.

Semânın asîl çocukları etrâfında halka oldular.

Şimdi göğüslerinde sıcak gözyaşları döküyorlar... (Yazar 25).

Pagoda, Çin, Japonya, Hindistan gibi Uzakdoğu ülkelerinde kule biçiminde yapılmış dini yapılara verilen isimdir. Genellikle taş, bazen tuğla ve çok nadir olarak da tahtadan inşa edilir. Çin’de pagodalar, geleneksel mimarinin bir parçasıdır ve dini kullanımın yanı sıra tarihi değer taşımaktadır.

Konfüçyüs (Kong Fuzi, M.Ö. 551-479), yalnızca Çin’in değil, aynı zamanda Doğu Asya’nın geniş bir coğrafyasının sosyal, kültürel ve ahlaki yapısını derinden etkileyen önemli bir filozoftur Felsefesi, bireylerin ve toplumların uyum içinde yaşamalarını sağlamayı amaçlayan bir ahlak sistemi olarak şekillenmiştir (Tümer ve Küçük 86). Konfüçyüsçülük, bir din olmaktan ziyade etik değerler, toplumsal ilişkiler ve bireysel gelişim üzerinde yoğunlaşan bir düşünce sistemidir. Bu sistemin temelinde insanın kendi erdemini geliştirmesi, toplumsal rollerine uygun davranması ve bu yolla bir düzenin sağlanması yer alır (Okay 45).

Şiir öznesinin aktardığı Konfüçyüs, bireylerin yalnızca ilişkilerinde değil, kendi gelişimlerinde de sorumluluk sahibi olmaları gerektiğini savunur ve eğitimi, erdemli bireyler yetiştiren temel bir araç olarak görür. Yaşam boyu öğrenmeyi teşvik eden bu anlayış, ahlaki gelişimi entelektüel birikimle bütünleştirir.

Şiir öznesi onuncu bölümünün anlam tabakasında "Venüs" gezegeni (Galile’nin sabah yıldızı), Galile (Celile Bölgesi), Nasıralı Balıkçı Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesinden, başına geçirilen dikenli telden ve tekrar dünyaya döneceğinden ve inananlar için yapmış olduğu fedakârlıktan bahsederek İncil’e ve Kudüs çevresine göndermelerde bulunur:

Galile’nin sabâh yıldızı Taberiye gölünde yıkanırken Nasıralı Balıkçı gemisinde semâvî babadan ilhâm bekliyor.

Sana dikenden bir çelenk ören zâlim yarın yine senin için milyonların kalbinde sıcak bir akîde yaratacak.

Bunu o zamân sen de bilmiyordun değil mi masûm fedâkâr? (Yazar 25).

Taberiye şehri, Filistin’in kuzeydoğusunda, Taberiye Gölü’nün batı kıyısında ve deniz seviyesinin yaklaşık 200 metre altında yer alır. Kudüs’e 161 kilometre, Dimaşk’a 137 kilometre uzaklıkta bulunan şehir, M.Ö. 20 civarında Filistin bölgesinin Romalı hâkimi Herod Antipas tarafından kurulmuş ve Roma İmparatoru Tiberius Konstantinos’a ithafen "Tiberias" adı verilir. Bu isim daha sonra Arapça’ya "Taberiye" olarak geçer. Roma döneminde, Dimaşk ile Kahire arasındaki kervan yolu üzerinde stratejik bir konuma sahip olan şehir, Herod tarafından bir saray inşa edilmesiyle önem kazanır ve Celile bölgesinden nüfus iskân edilir. M.S. 70 yılında Kudüs’ün yakılmasının ardından, birçok Yahudi âliminin buraya göç etmesiyle Taberiye, Yahudi dini ve ilmi açısından önemli bir merkez haline gelir. Sanhedrin olarak bilinen Yahudi dinî mahkeme meclisinin 150 yılı civarında buraya taşınması, şehrin bu alandaki önemini daha da artırır. Filistin Talmudu’nun burada derlenmiş olması, Taberiye’nin ilmi tarihindeki özel

yerini gösterir (Tomar 320).

Şehir, 11. yüzyılda Nâvekiyye Türkmenlerinin yerleşimiyle yeni bir döneme girer, ancak I. Haçlı Seferi sırasında Haçlı işgali ve istilasına uğrar. Selçuklu komutanları Tuğtegin ve Mevdûd b. Altuntegin'in 1113 yılında Taberiye yakınlarında Haçlılara karşı kazandığı zafer, şehrin tarihindeki önemli askeri olaylardan biridir. Hittîn Savaşı'nın ardından Selahaddin Eyyubi tarafından 1187 yılında fethedilen Taberiye, Eyyubi melikleri arasında birkaç kez el değiştirir. Haçlılarla olan mücadeleler sırasında büyük ölçüde tahrip edilen şehir, Aynicâlût Savaşı sonrasında Memlüklerin hâkimiyetine girer. İbn Battuta'nın Taberiye'yi 14. yüzyılda harabe olarak tasvir etmesi, şehrin bu süreçteki gerilemesini açıkça ortaya koyar. 1517 yılında Osmanlıların eline geçen Taberiye, 18. yüzyılda Zahir el-Ömer tarafından yeniden yapılandırılır. Zahir el-Ömer'in inşa ettirdiği kale ve cami, Osmanlı döneminde şehrin yeniden canlanmasına katkıda bulunur. Ancak şehir, 1837 depremi ve ardından gelen ekonomik sıkıntılar nedeniyle önemini bir kez daha yitirir. I. Dünya Savaşı sonrasında İngiliz mandası altına giren Taberiye, Yahudi yerleşim birimlerinin artmasıyla birlikte demografik yapısında değişiklikler yaşar. 1948 yılında Arap-İsrail çatışmaları sırasında harap olan şehir, bu tarihten itibaren İsrail yönetimine geçer. Taberiye, tarih boyunca farklı dini, kültürel ve siyasi etkilerle şekillenmiş bir yerleşim yeridir. Ünlü Yahudi filozofu İbn Meymun'un burada defnedilmiş olması, şehrin Yahudi dini tarihinde taşıdığı önemin altını çizer. Aynı şekilde Hz. İsa'nın havarileriyle ilişkilendirilmesi ve İncil'de geçen Taberiye'ye dair anlatılar, şehrin Hristiyan dünyasındaki önemine işaret eder. "Yuhanna İncili" ve "Elçilerin İşleri"nde Taberiye'ye yapılan atıflar, bu dini bağlamın tarihsel bir yansımasıdır (Tomar 325). Dolayısıyla şiirde de Hz. İsa'nın havarileriyle ilişkisine ve Nasıralı Balıkçı olarak anılmasına ve bu bağlamda "Yuhanna 21" ve "Elçilerin İşleri 1" bölümündeki "İsa Göl Kenarında" "İsa ile Petrus" diyaloglarına atıfta bulunulur.

Şiir öznesi on birinci bölümünün anlam tabakasında Zerdüştlüğe dair göndermelerde bulunur:

Güller ikliminde bülbüller uyanmıştı...

Kutsî âteşten yükselen esmer ve donuk bir duman reşt sabâhının pembeliklerinde eriyor.

Lacivert geceleri nûş eden gözler, bu esmer ziyâda Zend-Avesta'nın son satırlarını emiyorlar.

Ve sınırlar ki doğan güneşle berâber Zarathustra'nın gâip rûhundan ziyâdâr bir selâm gelecek (Yazar, 26).

Zarathustra (Zerdüş) ve Zend Avesta, Zerdüştlüğün (Mazdaizm) temellerini oluşturan önemli unsurlardır ve bu dinin kurucusu ile kutsal kitabı arasında derin bir bağ bulunmaktadır. Zarathustra, M.Ö. 1500-1000 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen, Pers kökenli antik bir peygamberdir ve Zerdüştlük

dininin kurucusudur. Bu din, dünyanın en eski tek tanrılı inanç sistemlerinden biri olarak bilinir ve Zarathustra'nın öğretilerine dayanır (Alıcı 58-59).

Zarathustra, Ahura Mazda adlı yüce bir tanrıyı merkeze alan bir inanç sistemi geliştirmiştir. Zerdüştlüğün temel öğretilerine göre evren, iyi ve kötü güçlerin sürekli mücadelesi içindedir; insanlar ise bu mücadelede doğru seçimleri yaparak iyiliği seçmek zorundadır (Duchesne-Guillemin 183). Zarathustra, ahlaki ve etik boyutlara büyük önem vermiştir. Ona göre insanlar düşüncelerinde, sözlerinde ve eylemlerinde "iyi" olmalıdır. "İyi düşünce, iyi söz, iyi eylem" ifadesi Zerdüştlüğün temel prensiplerini oluşturmaktadır.

Zend Avesta, Zerdüştlüğün kutsal kitabıdır. "Avesta" bu kutsal metinlerin orijinal adyken, "Zend" bu metinlerin yorum ve tefsirini ifade eder. Avesta metinleri, Zerdüştlüğün kutsal ayinlerinde kullanılan dualar, ilahiler, ahlaki öğretiler ve dinî yasaları içermektedir. Bu metinler, Zarathustra'nın sözlü olarak öğrettiği düşüncelerin zaman içinde yazıya geçirilmiş hâlidir. Zend Avesta, dört ana bölümden oluşmaktadır:

Yasna: Avesta'nın en eski ve önemli bölümü olup, Zarathustra'nın ilahileri olan "Gatahar" bu bölümde yer alır.

Visperad: Yasna'nın genişletilmiş bir versiyonu olarak kabul edilir ve ek dualar içerir.

Vendidad: Dini yasalar ve kuralların yer aldığı bu bölüm, özellikle temizlik ve ahlaki kurallar üzerinde durur.

Küçük Avesta: Günlük ibadetlerde ve dualarda kullanılan metinleri içerir (Sular 160).

Zend Avesta, İran medeniyetinin ve dini hayatının önemli bir parçasıdır. Avesta diliyle yazılmış olan bu kutsal metinler, tarih boyunca çeşitli dönemlerde korunup aktarılır. Ayrıca, Avesta, İran'ın Sasani İmparatorluğu döneminde resmi dinin temel kaynağı olur (Alıcı 76-77).

Şiir öznesi on ikinci bölümünün anlam tabakasında son din İslamiyet'in öğretilerine putları kıran Hz. İbrahim'e dair göndermelerde bulunur:

Kabe'nin yâkûtta ve fîrûzeden heykellerini kıran büyük el, son semâvî dînin Samedânî âbidelerini gönüllerde kurdu...

Mütevekkil hurmalar altında İlâhî bir Kevser var ki...

Tesellîsiz rûhları ılık bir nevâzîşle sarar.

Ey mukaddes menba! Âsî rûhları gufrânının zemzemiyle yıka (Yazar 26).

Hız. İbrahim'in putları kırma olayı, İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilikte önemli bir kısma olarak yer alır. Bu olay, Hız. İbrahim'in tek tanrılı inancı yayma mücadelesini ve putperestliğe karşı çıkışını sembolize eder (Aydemir 46). Kur'an-ı Kerim'de, Hız. İbrahim, Allah'a iman eden ve putperestliğe karşı çıkan bir peygamber olarak tasvir edilir (Kur'an-ı Kerim, Enbiyâ, 51-70; Sâffât, 83-99).

İslam'da bu cesaret, büyük bir iman ve fedakârlık örneği olarak anlatılır. Ayrıca bu kıssa, insanlara yalnızca Allah'a ibadet etmeleri gerektiğini ve sahte tanrıların güçsüzlüğünü sembolize eder. Yahudi kutsal kitabı olan Tevrat'ta (Tanah), Hz. İbrahim'in putları kırma olayı doğrudan geçmez. Ancak, Hz. İbrahim'in babası Terah'ın (İslam kaynaklarında Âzer olarak bilinir) putperest olduğu belirtilir. Yahudi midraş literatüründe, Hz. İbrahim'in putlara karşı çıkışıyla ilgili çeşitli anlatılar bulunmaktadır. Bu anlatımlara göre, Hz. İbrahim, babasının putları sattığı bir dükkânı yönetirken bu putların anlamsızlığına dair bir bilince ulaşır. Bir gün, dükkândaki putları kırarak bu eylemle babasına putların güçsüzlüğünü anlatmak ister (Gürkan 78). Hristiyanlıkta Hz. İbrahim, büyük bir iman örneği olarak görülür. Ancak, İncil'de onun putları kırma hikâyesine yer verilmez. İbrahim, Hristiyan inancında, Allah'a olan mutlak güveni ve inancıyla bilinir. Özellikle, Tanrı'nın İbrahim'den, oğlu İshak'ı kurban etmesini istediği kıssa (İncil, Yaratılış 22) Hristiyanlıkta İbrahim'in imanı ile bilinir. Ancak, putperestliğe karşı mücadelesi veya putları kırdığına dair bir bilgi Yeni Ahit'te yer almaz. Bu bilgiler bağintısında, şiir öznesi, "Kabe'nin yâkûttan ve firûzeden heykellerini kıran" büyük el dizesiyle bütün dinî ve tarihî bağlamıyla atıfta bulunur.

Şiir öznesi on üçüncü ve on dördüncü bölümünün anlam tabakasında Türklüğe ve Türk medeniyetinin Asya'dan Avrupa'ya yayılışına göndermelerde bulunarak Türk milletinin büyük tarihini hatırlayım ekseninde görünür kılar:

Altın dağının eteklerinden kaynakayan ezeli ırmak, bin sene var ki Akdeniz'e dökülüyor.

Geçtiği iklimlerde medeniyet bağlarını yarattı ve azamet gülleri açtı.

Asıl ve kadim ülkelerin pirincin ırmağı!

Bütün güzelliklerin ve büyüklüklerin menbaları sende mi toplanıyor?

Seni bilenlerden sordum. Düşündüler ve "Bu kaynakayan Türk'ün dehâsidir." dediler.

Ooh ey güzeller ve büyükler Asya'sının asıl ve necip dehâsi!

Sen bir hakikatsin ve sende başkaları esir birer hayâl oldular.

Senin sıcak koynunda yarının peygamber mucizeleri var. Ve şimdi bir târîh olan güzellerin ve büyüklerin esir iklimleri, kurtuluşlarını yalnız senden umuyorlar...

Ve "Kurtar, bizi de kurtar..." diye yalnız sana yalvarıyorlar, yalvarıyorlar... (Yazar 26-27).

On üçüncü bölümün ilk dizesinde "Altın dağının eteklerinden kaynakayan ezeli ırmak, bin sene var ki Akdeniz'e dökülüyor" ifadesi, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Akdeniz'e uzanan tarihsel yolculuğuna bir göndermedir. "Altın Dağ" (Altay Dağları), Türklerin anavatanı olarak kabul edilen coğrafi bölgeyi temsil etmektedir (Kafesoğlu 48). Ögel'in çalışmalarında belirttiği

gibi, Türk kozmolojisinde dağlar kutsal kabul edilmiş, özellikle Altay Dağları Türk mitolojisinde merkezi bir konuma sahip olmuştur (423). "Bin sene var ki Akdeniz'e dökülüyor" ifadesi, Türklerin Anadolu'ya gelişi ve yaklaşık bin yıldır bu coğrafyada var oluşlarına işaret etmektedir. Köprülü'ye göre, Türklerin Anadolu'ya gelişi ve burada kalıcı bir medeniyet kurması, dünya tarihinin en önemli göç ve yerleşim hareketlerinden biridir. "Geçtiği iklimlerde medeniyet bağlarını yarattı ve azamet gülleri açtı" dizesi, Türklerin tarih boyunca geçtikleri coğrafyalarda medeniyet kurduklarına ve kültürel zenginlik yarattıklarına vurgu yapmaktadır. Taneri'nin çalışmalarında belirttiği üzere, Türkler tarih boyunca farklı coğrafyalarda 16'dan fazla devlet kurmuş, gittikleri her yerde kalıcı medeniyetler inşa etmişlerdir (64). Bu medeniyet kurucu vasıf, Türk tarihinin en belirgin özelliklerinden biri olarak görülmektedir. "Asîl ve kadîm ülkelerin pirincin ırmağı" ifadesi, Türk devletlerinin kurulduğu kadim topraklara işaret etmektedir. Turan, Türklerin İpek Yolu üzerindeki stratejik konumları sayesinde doğu ile batı arasındaki kültürel etkileşimde önemli bir rol oynadıklarını belirtir (118). "Seni bilenlerden sordum. Düşündüler ve 'Bu kaynayan Türk'ün dehâsıdır.' Dediler" dizeleri, Türk kimliğinin ve dehasının tarihsel süreklilik içinde varlığını sürdürdüğünü imler. İnan'a göre, Türklük bilincinin temelinde tarihi bir süreklilik algısı yatmaktadır ve bu bilinç, Türk toplumlarının kimlik algısını şekillendirmiştir (56). "Ooh ey güzeller ve büyükler Asya'sının asîl ve necip dehâsı! Sen bir hakîkatsin ve senden başkaları esîr birer hayâl oldular" dizeleri, Türklüğün özgün bir medeniyet olarak diğer kültürlerden ayrıldığını ve hakikat değeri taşıdığını ifade etmektedir. "Senin sıcak koynunda yarının peygamber mucizeleri var" ifadesi, Türklüğün geleceğe dair taşıdığı umuda işaret eder. Çünkü şiirin yazma zamanı 1920 yılında İstanbul işgal altındadır ve yüce Asya tarihini bağrında taşıyan Türklere seslenen şiir öznesi, Türklerin kendine dönmesi gerektiğini, asil Türk kanının yeniden bütün Asya'yı dirilteceğini hatırlatır. "Ve şimdi bir târîh olan güzellerin ve büyüklerin esîr iklimleri, kurtuluşlarını yalnız senden umuyorlar..." dizeleri, özellikle şiirin yazıldığı dönemde sömürgeleştirilmiş veya baskı altındaki Türk ve Müslüman toplulukların kurtuluş beklentilerini dile getirmektedir. Türkdoğan, Türk kimliğinin tarihsel süreç içinde bir kurtuluş umudu olarak algılandığını ve bu algının 20. yüzyıl Türk düşüncesinde merkezi bir yer tuttuğunu belirtmektedir (215).

Şiir öznesi son iki bölümde, Türklüğü tarihsel bir süreklilik, medeniyet kurucu bir unsur ve geleceğe dair umut kaynağı olarak görmektedir. Bu bölümde kullanılan "ırmak" metaforu, Türk tarihinin akışkanlığını ve sürekliliğini temsil etmektedir. Şiir öznesi Asya'nın büyük tarihini aktardıktan sonra Türk kimliğini ve tarihini yücelten, ona evrensel bir misyon yükleyen ve geleceğe dair umut aşılayan bir söyleme sahiptir.

SONUÇ

Mehmet Behçet Yazar'ın "Asya" adlı mensur şiiri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki entelektüel ve kültürel yaklaşımları yansıtan çok katmanlı bir eserdir. 1920 yılında yazılan ve 1925 yılında Arap harfleriyle yayımlanan bu eser, Asya kıtasının coğrafyasını, tarihini ve mitolojik unsurlarını bir araya getirerek bölgenin kadim uygarlıklarına ve kültürel zenginliklerine şiirsel bir perspektiften yaklaşır.

"Buhûrdan" adlı eserin içinde yer alan "Asya" şiirinde yer alan göndermeler, sadece kendi zamanını değil geçmiş, dinî algıyı, tasavvufî öğeleri, bireysel ile ilahi aşkı, varlığın hiçleşme ile yeniden doğma durumunu çağının bakış açısıyla yitim ve bitim ekseninde ele alır.

Eser, Konfüçyüs, Buda, Oğuz Kağan gibi tarihî ve mitolojik figürlerden, Fırat ve Dicle nehirlerine; Bağdat, Çin, Filistin gibi coğrafi mekânlardan kadim milletlerin hikayelerine kadar geniş bir içerik sunmaktadır. Mehmet Behçet, 1920'ler bağlamında, Asya'yı bir medeniyet merkezi olarak ele alarak bireysel ve toplumsal aidiyet kavramını öne çıkarır; aynı zamanda Osmanlı aydınlarının kimlik arayışlarına da ışık tutar. Bu bağlamda, eser, sadece geçmiş değil, dönemin modernleşme sürecine yönelik kültürel ve entelektüel bir bakış açısını gelecek nesillere aktarmayı amaçlar.

Mensur şiir olarak kaleme alınan "Asya" şiirsel dil aracılığıyla estetik bir değer oluştururken tarih ve mitolojiyi bir araya getirerek kimlik, aidiyet, medeniyet kavramlarını açılar. Metindeki yaradılış mitleri, dinî semboller ve bölgesel imgeler, kültürel sürekliliğin aktarılması noktasında önem arz eder. Aynı zamanda, eserin bağlamı, Asya'nın 1920'lerde Osmanlı aydınının gözünden nasıl algılandığını ve ulusal bir bilinçle bu algının nasıl şekillendirildiğini gösterir.

Bu çalışmanın da ortaya koyduğu gibi, "Asya" şiiri, edebî, tarihî ve kültürel göndermelerıyla sadece bir sanat eseri değil, aynı zamanda entelektüel bir miras niteliğindedir. Şiir, büyük tarihi şahsiyetlerle, mitolojik ve dinî figürlerle kurgulanarak kültür mozaığının birleşimini, Osmanlı İmparatorluğu'nda doğup büyüyen Birinci Dünya Savaşı'nın da içinde bulunduğu birçok savaşa şahit olmuş bir şairin kaleminden çağının ötesine/geleceğe taşır. Bu bağlamda, Mehmet Behçet'in eseri, Türk edebiyatında mensur şiirin az sayıdaki örneklerinden biri olmasının yanı sıra, dönemin kültürel algısını anlamlandırmada önemli bir kaynak olarak da değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akurgal, Ekrem. *Anadolu Uygarlıkları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Alicı, Mehmet. *Kadim İran'da Din: Tarihi Süreç ve Teolojik Altyapı*. Ayışığı Kitapları, 2012.
- Aydemir, Abdullah. *İslami Kaynaklarına Göre Peygamberler Tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2025.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. MEB Yayınları, 1971.
- Bang, Willy ve Arat, Reşit Rahmeti. *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1936.
- Britannica, "Southeast Asian Architecture" maddesi www.britannica.com/art/Southeast-Asian-architecture. Web. 14 Haziran 2024.
- Buttrick, George Arthur. *The Interpreter's Bible*, Job. Abingdon Press, 1954.
- Byblos Abd'astart I (Fenike Parası) <https://www.coinarchives.com/> Web. 14 Haziran 2024.
- Duchesne-Guillemin, Jacques. "Myths in Zoroastrian and Jewish Traditions." *Journal of Persian Studies*, vol. 13, no. 2, 1987, ss. 183-190.
- Ercilasun, Ahmed Bican. "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler." *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. Editörler Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz, Ötüken Yayınları, 2006.
- Erten, Emre. "Antik Yazarlarda Bir Assur Kraliçesi: Semiramis." *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*. 2018. ss. 45-95.
- Finkelstein, Israel, ve Silberman, Neil Asher. *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*. Free Press, 2001.
- Gariper, Cafer. "Türk Edebiyatında Mensur Şiir Literatürü." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 4, s. 7, 2006, ss. 361-409.
- Gethin, Rupert. *Foundations of Buddhism*. Oxford University Press, 1998.
- Ginzberg, Louis. *Legends of the Jews*. Editör Henrietta Szold, Jewish Publication Society, 1909, ss. 184-186.
- Gombrich, Richard F. *What the Buddha Thought*. Oxford University Press, 2009.
- Gürkan, Salime Leyla. *Anahatlarıyla Yahudilik*. İSAM Yayınları, 2012.
- Harman, Ömer Faruk, "Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes" maddesi, *İslam Ansiklopedisi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuran#9-kuran-ve-kitab-i-mukaddes> Web. 20 Kasım 2024.
- Harman, Ömer Faruk. "Süleyman ve Saba Melikesi" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, ss. 56-58.

- Harvey, Peter. *An Introduction to Buddhism*. Cambridge University Press, 1990.
- İnan, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Jerome, Eusebius Sophronius Hieronymus (Saint). *The Vulgate Bible*. Editör Benjamin Hall Kennedy St. John, Saint John's University Press, 1975.
- Josephus, Flavius. *Antiquities of the Jews*. Editör H. Thackeray, Loeb Classical Library, 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Neşriyat, 2003.
- Karageorghis, Vassos. *Astarte Kültü ve Doğu Akdeniz'deki Etkileri*. Editör Cemal Arslan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2010.
- Karavelioğlu, Murat. "Klasik Türk Edebiyatında Bağdat." *Ali Ahmetbeyoğlu vd., Irak Dosyası I-II*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2003, ss. 231–252.
- Konyar, Erkan. "Babil'in Asma Bahçeleri." *Toplumsal Tarih Dergisi*, c.16, s.96, 2001, ss.46-53.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ötüken Neşriyat, 1980.
- Kubbealtı Lügati. "Mezâmîr" maddesi, www.kubbealti.org.tr. Web. 5 Aralık 2024.
- Kur'an-ı Kerim*. Diyanet İşleri Başkanlığı, kuran.diyaret.gov.tr/mushaf. Web. 14 Haziran 2024.
- Kur'an-ı Kerim*. Diyanet İşleri Başkanlığı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı, 2023.
- Kutsal Kitap (İncil)*. kutsalkitap.info.tr. Web. 14 Haziran 2024.
- Kutsal Kitap (Tevrat-Zebur)*. kutsalkitap.info.tr. Web. 14 Haziran 2024
- Moscato, Sabatino. *Fenikeliler*. Dost Kitabevi, 2004.
- Okay, Bülent. *Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri*. Kaknüs Yayınları, 2003.
- Origenes. *On First Principles*. Editör George William Butterworth, Harvard University Press, 1982.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Patai, Raphael. *The Hebrew Goddess*. Wayne State University Press, 1990, ss. 235–237.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-Gayb (et-Tefsîrü'l-Kebîr)*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Rippin, Andrew. "Sāmīrī." *Encyclopedia of Islam*, New Edition. Leiden: Brill, 1995.
- Salih, Mahmut. "Sāmīrī" maddesi *İslam Ansiklopedisi*, 44. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Strabo. *Geographica*. Editörler H. C. Hamilton ve W. Falconer, George Bell & Sons, 1903.
- Sular, Mehmet Emin. *Modern İran'da Zerdüştler: Tarih Kültür İnanç ve Ritüel*. Eskiye Yayınları, 2019.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tanerî, Aydın. *Türk Devlet Geleneği*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Tankut, Teoman. "Tir ve Sidon'un Fenike Medeniyetindeki Rolü." *Arkeoloji Dergisi*, c. 15, s. 2, 2015, ss. 45-73.

The Bible. Authorized King James Version, Cambridge UP, 1990.

Tomar, Cengiz. "Taberiye" maddesi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/taberiye>. Web. 15 Ekim 2024.

Turan, Osman. *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. Nakışlar Yayınevi, 1980.

Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük. *Dinler Tarihi*. Ocak Yayınları, 2002.

Türkdoğan, Orhan. *Türk Tarihinin Sosyolojisi*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

Warder, A.K. *Indian Buddhism*. Motilal Banarsidass, 1970.

Yazar, Mehmet Behçet. *Buhûrdan-Fantezîler*. Hazırlayan Emrah Seferoğlu, İdeal Kültür Yayıncılık, (Telve) 2024.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986.

